

Святослав Терський,
 доктор історичних наук, професор
 Інституту гуманітарних та соціальних наук
 НУ «Львівська політехніка»,
 провідний науковий працівник
 Львівського історичного музею

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ ТА ОКОЛИЦІ (РОБОТИ 1995-2006 РР.)

Стаття присвячена публікації результатів польових досліджень археологічної експедиції Львівського історичного музею протягом 1996–2006 рр. на тлі загальної картини вивчення княжого міста на сучасному етапі. Обґрунтовується висновок про значне поширення культурних напластунків Х ст. на лівобережжі р. Полтви.

Ключові слова: *раннє середньовіччя, археологічні знахідки, Львів, сокири, тесла.*

Археологія Львова та околиці традиційно перебуває в полі зору працівників одного з найдавніших музейних осередків Львова. Відділ археології Львівського історичного музею безперервно працює з 1940 р. – від моменту створення музею. У фондах музею зберігаються знахідки з досліджень ХІХ – початку ХХ ст. у Львові та околиці, які потрапили в новосформовані археологічні фонди протягом 1939-1940 рр. з колекцій Музею імені князів Любомирських та Культурно-історичного музею Наукового товариства імені Шевченка. Вже через десять років, у 1950 р. Львівський історичний музей (далі – ЛІМ) проводив власні невеликі розкопки та збір археологічного матеріалу на плато Високого замку та в Саду Бенедиктинок [1, с. 453-456: III-3875-3926]. Однак, науковий звіт про ці дослідження досі не виявлено. Враховуючи одночасну інвентаризацію в даній книзі також середньовічних матеріалів з Ужгородського замку, можна припустити певне відношення до даних робіт К. В. Берняковича, що офіційно працював у відділі історії первісного суспільства музею лише з 1955 р.

Згодом наукові працівники відділу археології музею (І. К. Свешніков, В. С. Терський, Р. С. Багрій та інші) приймали активну участь в дослідженнях, які протягом 1957-1975 рр. проводилися експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом О. О. Ратича на Високому замку та в межах середмістя [4]. Значна частина колекцій, здобутих цими експедиціями зараз також зберігається у фондах ЛІМ.

Одночасно, починаючи з 1953 рр., археологи музею (І. К. Свешніков, Г. М. Власова, В. С. Терський, В. П. Савич) регулярно проводили археологічні розкопки в літописному Звенигороді та на інших пам'ятках околиць м. Львова. Дещо спала наукова активність музею у т. зв. «застійний» період.

Проте, вже з 1987 р. експедиції музею відновили активні польові дослідження Львова та його околиць, наслідком чого стало поповнення фондів ЛІМу та новоствореного Винниківського історико-краєзнавчого музею новими археологічними знахідками [7-10].

Влітку 1992 р. силами музею відбувся демонтаж слов'янської печі VI ст., виявленої під час розкопок [5] на території давнішого Краківського передмістя (територія сучасного ринку «Добробут») з метою її подальшої реконструкції в приміщенні відділу історії первісного суспільства (щоправда, за відсутності фінансування проекту, цього досі не зроблено).

У 1997-2000 рр. у співпраці із НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України музеєм проводилися дослідження в будівельних котлованах на пл. Старий Ринок, пл. Міцкевича, 10 (вул. Валова, 1) та в підвальному приміщенні по вул. Друкарській, 9 [13, 15]. У 2001 р. експедиція музею досліджувала культурні напластунки в місці нового будівництва по вул. П. Римлянина, 3 [5]. Матеріали всіх цих досліджень зараз також частково передані у фонди музею (фондова група «Археологія Нової доби»).

Одночасно, у цей період низку експедицій по дослідженню культурних напластунків у межах запланованого будівництва організував відділ охорони археологічних пам'яток музею (завідувач – П. В. Конопля). Певні польові роботи виконувались в рамках повноважень Волинської археологічної експедиції музею, яка в цей період отримала низку грантів Державного фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти та науки України. Результати цих робіт вже частково публікувались. Однак, результати низки проведених тоді польових робіт досі залишаються за рамками наукових публікацій.

Так, зокрема, влітку 1996 р. по вул. Базарній, на давній надзаплавній терасі лівого берега р. Полтви обстежувався відкопаний будівельниками котлован, площею до 300 м² під торговий центр. Обстеження котловану проводилось за участю архітектора Р. Могитича. Слідів поховань та фундаментів капітальних

огорож або будівель виявлено не було. Було встановлено, що культурний шар потужністю до 0,5-0,7 м насичений фрагментами керамічного посуду та кахель XVII-XVIII ст.

У травні-липні 2002 р. на проїжджій частині вул. Ставропільській за 7-8 м від кута будинку Бандіnellі (пл. Ринок, 2) при його фундаментах будівельниками впоперек прокопано траншею з метою облаштування каналізації на гл. 6 м від сучасної поверхні, як цього вимагає глибина закладення цоколя. Під час зачистки стінок траншеї встановлено знищення раніших культурних напластувань на відстань 1,0-1,1 м від фундаментів кам'яниці Бандіnellі та по центру вулиці: під час прокладання колектора у XIX ст. була викопана траншея на ширину до 3 м. Верх колектора тут знаходиться на гл. 1,3 м нижче бруківки.

Потужність культурного шару досягає 1,6-1,7 м, нижче залягає мергелястий материк, який стає коричневим у північній частині траншеї. Найбільш насичена артефактами південна частина траншеї, де натраплено на гл. 0,5-0,7 м за 2 м від фундаментів кам'яниці паралельно їм струхлявілий дерев'яний трубопровід зовнішнім діаметром 18-20 см. На гл. 1,2-1,25 м зафіксовано пласт, насичений фрагментами гончарної кераміки (переважно, тришарової: середина сіра, облямована червоною поверхнею, за аналогією зі Старим Ринком (розкопки С. Терського, 1997 р.) датується XV ст.). Тут же зібрано велику кількість вугликів та дерев'яної щепи. Можливо, цей шар слід пов'язувати із відбудовою Львова після відомої пожежі 1527 р. Чорні пласти на глибині 1,2-1,7 м розмежовані мергелистими напластуваннями, можливо, як наслідок копання льохів і фундаментів на сусідній парцелі.

У північній частині траншеї на гл. 1,35-1,45 м від сучасної поверхні простежено пласт потовченого вапняку, можливо, слід закладання кам'яних фундаментів будинку-попередника теперішньої «Аптеки-музею».

Перетнута траншеєю вул. Божого Тіла (з XVII ст. – Дорога до домініканців), що вела з Ринку до монастиря Домініканців, відома перед 1405 р. [6, с. 130].

Документи свідчать, що монастир домініканців з храмом Божого Тіла (з пресвітерієм св. Петра і Павла, що, мабуть, зберіг посвячення первісного дерев'яного храму 1353 р.) отримав ділянку під час локації середмістя у 1353-1356 рр. Цегляні будівлі монастиря зведені наприкінці XIV ст. [19, s. 440-448].

У березні 2004 р. по вул. Мстислава Удатного, 6 (Підзамча) перед входом у будівлю під час проведення каналізації будівельниками було порушено культурні напластування до гл. 1,5-2,2 м. У стратиграфічному перетині зафіксовано темний ґрунт слабо насичений будівельним сміттям (до поч. XX ст. забудова цього району була, переважно, дерев'яною). Зібрано шматки кахлів, покритих коричневою поливою, формованого скляного посуду, червоноглиняних мисок з вертикальним бортом (аналогія з розкопок на пл. Міцкевича у 1999 р.) та сіроглиняних горщиків, вкритих штамповим орнаментом, як по вул. Друкарській (розкопки 2001 р.) у Винниках [3, с. 9, рис. 8]. Датування зібраного матеріалу вкладається в рамки XVIII – початку XIX ст.

Влітку 2005 р. у співпраці із НДЦ «Рятивна археологічна служба» Інституту археології НАН України музеєм проводилися дослідження в котловані розібраного раніше будинку 1839 р. на пл. Міцкевича, 9. Серед зібраної в культурних напластуваннях житлової забудови поруч Високого муру чисельної колекції місцевої кераміки у фрагментах привертає увагу рідкісна відміна імпортного чорнолощеного посуду з відмуленої глини XIV ст. (подібний відомий також у Володимирі [17, с. 227, 239-240] та на околиці Кракова – усне повідомлення Радослава Лівиха), а також т. зв. «кам'яний товар» – очевидно, фрагменти горнятка з штампованими зображеннями XVIII ст.

У Перемишлянському р-ні 23.10.2006 р. проведено розвідку в околицях с. Романів. На західній околиці села при дорозі до с. Підгородище, в ур. «Вали» на схилі пагорба, підрізаного екскаватором влітку під час забору землі на греблю сусіднього ставка на глибині до 1,5 м зібрано кераміку кінця XVII-XVIII ст. (полив'яну та оздоблену штамповим орнаментом), кахлі з рельєфним орнаментом та уламки цегли – рештки поміщицької садиби. За легендою з льоху, розташованого на сусідній ділянці лісництва підземний хід вів до Звенигорода. На території села збереглося три кам'яні придорожні хрести: на присілку Тернава (вул. Лісна), на Щурисі (біля витоків р. Білки), на роздоріжжі навпроти старого цвинтаря. Ще один хрест з зображенням чаші та написом стоїть на пагорбі східніше церкви св. Михаїла. Він є рештками давнішого цвинтаря. Такі ж два кам'яні придорожні хрести, аналогічні звенигородським та романівським, обстежено в с. Підгородище.

На південний-схід від села на східній частині вершини Лисої гори обстежено скелі з печерами. Не виключене штучне походження окремих пазів та гротів. На найвищій точці скелі колись була шановане місцевим населенням заглиблення, відоме, як слід «ступні Пресвятої Богородиці». У це заглиблення по традиції вкидувалися монети, а взамін виступала вода. Поміж горами Лиса та Камула (найвища точка Волино-Подільської височини) знаходиться вертикально стоячий камінь в ур. Стіжок. За легендою – це скам'янілий стіг сіна, бо люди косили на свято. На схилах г. Камули зафіксовано три курганоподібні останці діаметром близько 14-18 м та висотою 3-5 м.

Дещо південніше, на околиці с. Лани Перемишлянського р-ну внаслідок руйнування культурних напластувань поселення XI-XII ст. оранкою зібрано ряд залізних предметів: уламки вістря сокири довжиною 8,5 см та калачикоподібного кресала (рис. 1: 6, 8, ЛІМ КР-45706-45707). Чотири вістря стріл з цієї колекції публікувались раніше [16, рис. 1: 21-24: ЛІМ КР-45702-45705].

Із поселення на східній околиці с. Шоломия, неподалік від ур. Монастир, походить втульчате тесло збереженою довжиною близько 6 см. (рис. 1: 1, ЛІМ КР-45713) та уламок раніше опублікованого наконечника стріли [16, с. 69]. З розкопок у сусідньому літописному Звенигороді походить ціла серія подібних знарядь (рис. 2), що мали багатофункціональне призначення.

Серед предметів, які пропонували Львівському історичному музею для закупівлі нелегальні пошуковці, було чотиригранне вістря залізного списа (рис. 1: 3), виявлене за 80 м від церкви у с. Підгородище. У селі є два кам'яні придорожні хрести, аналогічні звенигородським та романівським.

З пагорба висотою 15 м південніше озера (через дорогу) при шляху з с. Зашків Жовківського р-ну до с. Завадова «красзнавцями» на гл. 0,4-1,0 м зібрано дві металеві сокири (рис. 1: 5) та листоподібне вістря стріли (втрачене). Аналогічну сокиру, тесло та ніж (рис. 1: 4, 9) ними також було зібрано на околиці с. Крехів. Сокири належать до типу IVc за М. Глошеком [18, s. 34, tabl. IX].

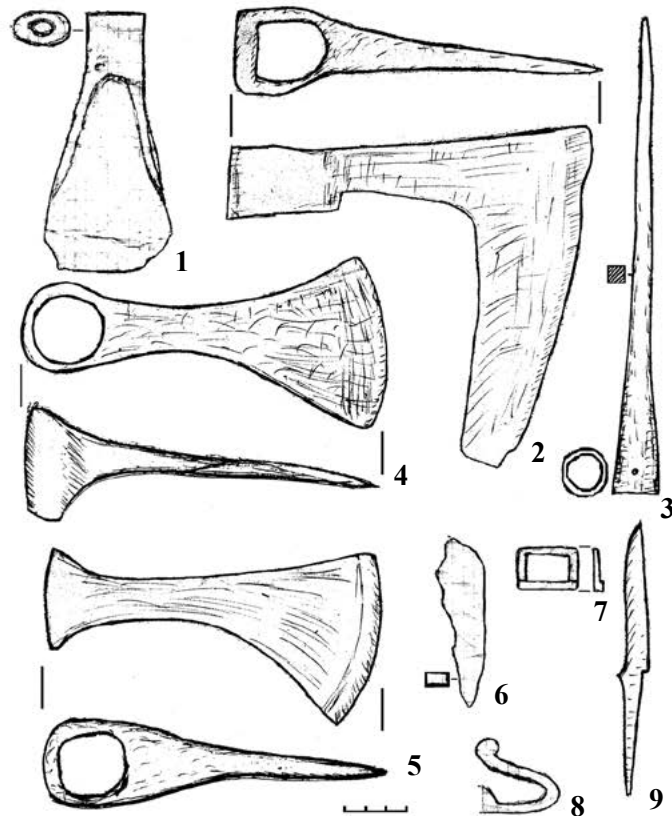
В околицях с. Комарів Сокальського р-ну, або сусідніх Волиці та Зубкова випадково знайдено залізну сокиру з відтягнутим донизу лезом (рис. 1: 2), що зберігалася у вчительки історії місцевої СШ п. Солдат Марії Йосипівни (перша публікація, див. [13, с. 22-23]), близьку за формою до типу Ie [18, s. 28, tabl. V].

Таким чином, навіть за умови повної відсутності фінансування польових робіт протягом описаного періоду завдяки ентузіазму працівників відділу археології Львівського історичного музею вдалося провести певні дослідження.

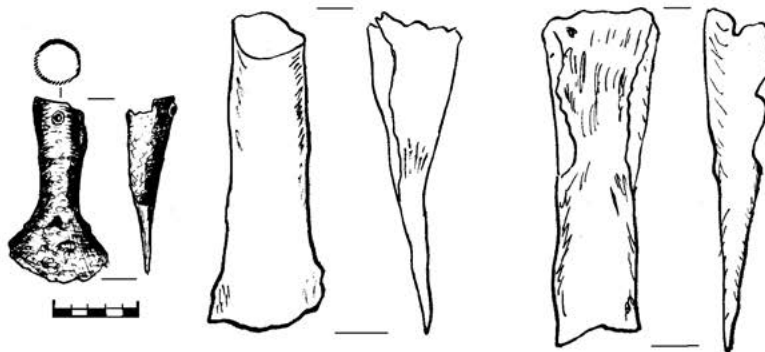
Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Львівської області, ф. р-2591, оп. 3, Інвентарна книга експонатів фондової групи «Київська Русь», Т. 5 (1950-1972 pp.), 127 с.
2. Архів Львівського історичного музею, Інвентарна книга експонатів фондової групи «Київська Русь», Т. 5 (1986-2016 pp.), 199 с.
3. Терський С. В. Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 2001 році.– Львів, 2002. – 28 с. // Архів Львівського історичного музею.
4. Багрий Р. С. Львов / Р. С. Багрий // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (реннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990.– С. 116-119.
5. Івановський В. І. Археологічні дослідження Львова у 1992 році / В. І. Івановський // *Studia arhaeologica*, 1. – Львів, 1993. – С. 74-75.
6. Вулицями старовинного Львова / Б. В. Мельник.– Львів: Світ, 2001.– 272 с., іл.
7. Терський С. В. З історії міста Винники (IX-XIV ст.) / С. В. Терський // Міжнародна археологічна конференція «Еволюція розвитку слов'янських градів VIII-XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр»: тези доп. і повідомл.– Львів, 1994. – С. 39-40.
8. Терський С. В. Многослойное поселение на территории исторического центра г. Винники близ Львова / С. В. Терський // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. – V в. н. э.: матер. междунар. арх. конф. – Тирасполь, 1994. – С. 19-22.
9. Терський С. В. З далекого минулого княжих Винник під Львовом / С. В. Терський // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1994. – Вип. 2-3. – С. 22-38.
10. Терський С. В. Розвідкові роботи Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею / С. В. Терський // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 році. – Львів: Істор. музей, 1996. – С. 73-75.
11. Терський С. В. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень) / С. В. Терський // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України: матер. Міжнар. ювілейної наук. конф.– Івано-Франківськ; Галич: Плай, 1998. – С. 61-64.
12. Терський С. В. Рятівні дослідження у містах Західної України / С. В. Терський // Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 pp. – К.: Ін-т арх. НАН України, 2003. – С. 44-46.
13. Терський С. В. Старий Ринок у Львові (деякі підсумки археологічного вивчення) / С. В. Терський // Археологічні дослідження Львівського університету.– Львів: ЛДУ, 2004. – Вип. 7. – С. 332-338.
14. Терський С. В. З історії української зброї XIII-XVIII ст.: сокири-бердиші та алебарди / С. В. Терський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка».– № 528: Держава та армія. – 2005. – С. 16-27.

15. Терський С. В. Кахлі з «килимовим» орнаментом з розкопок українських міст Прикарпаття та Волині / С. В. Терський // *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. – Trebišov, 2005. – S. 221-229.
16. Терський С. В. Знахідки предметів озброєння Х-ХІІІ ст. на галицько-волинському пограниччі / С. В. Терський // *Археологія & фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. ІІ всеукр. наук.-практ. конф.* – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 68-72.
17. Терський С. В. Торгівля у галицько-волинських містах (за матеріалами Львівського історичного музею – вибрані приклади) / С. В. Терський // *Handel w miastach południowo-wschodniej Polski, wschodniej Słowacji, północno-wschodnich Węgier i zachodniej Ukrainy w średniowieczu w świetle badań archeologicznych i historycznych* / pod red. J. Gancarskiego. – Krosno, 2016. – S. 225-250.
18. Głosek Marian. Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich / M. Głosek. – Warszawa; Łódź, 1996. – 143 s.
19. Trajdos T. Dominikanie i franciszkanie we Lwowie do 1370 r. / T. Trajdos // *Dzieje Podkarpacia*. – T. 5. Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. – Krosno, 2001. – S. 423-448.

Рис. 1. Залізні предмети ХІІ-ХVІ ст.: 1 – Шоломия; 2 – Комарів; 3 – Підгородище; 4, 9 – Крехів; 5 – Зашків; 6-8 – Лани.

Рис. 2. Залізні тесла ХІІ-ХІІІ ст. Звенигород (з неопублікованої монографії В. С. Терського «Літописний Звенигород Галицький»).